

Зянько В. В., к.е.н., доцент,

Вінницький національний технічний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

З поглибленням ринкових відносин в Україні все більше підприємців усвідомлює об'єктивну необхідність впровадження інновацій для завоювання нових вітчизняних і світових ринків високотехнологічних та конкурентоспроможних товарів і послуг. А відтак, потребують детального опрацювання інституціональні засади організації підприємницької інноваційної діяльності в умовах трансформаційних економічних змін, з урахуванням зарубіжного досвіду та особливостей розвитку вітчизняної економіки.

Переваги інноваційного фактора в забезпеченні конкурентоспроможності підприємств сьогодні є очевидними, а його вплив на виробництво – радикальним. Підприємства, що самостійно займаються інноваційною діяльністю, не залежать від фірм, які під гаслом експорту нових технологій насправді передають морально застарілі розробки. Володіння інноваціями стимулює розвиток підприємства, забезпечує йому перемогу в конкурентній боротьбі. Тому сьогодні невпинно зростає кількість наукових праць, у яких досліджується інноваційна діяльність.

Для наукової думки Заходу характерним є те, що акцент робиться не на ціновому механізмі конкуренції, а на інноваційних процесах, пов'язаних з поліпшенням усього виробничо-господарського потенціалу підприємства. Вітчизняні науковці також намагаються обґрунтувати національні інноваційні пріоритети, знайти дієві механізми залучення та ефективного використання інновацій. Одним з таких дієвих механізмів є інституціональна сфера і її інструментарій стимулювання та регулювання науково-технічного й інноваційного розвитку. Створення сприятливих умов інноваційного розвитку економіки потребує певних інституціональних змін, насамперед у сфері

підприємницької діяльності, підвищення ефективності функціонування неформальних та формальних інститутів, їх позитивного стимулюючого впливу на інноваційну активність господарюючих суб'єктів.

Метою статті є обґрунтування заходів по створенню інституціональних передумов для впровадження в Україні моделі інноваційного розвитку економіки на основі дослідження інституціональних механізмів і їх впливу на інноваційну активність суб'єктів підприємницької діяльності.

Вчені наголошують, що будь-яка модель інноваційного економічного розвитку відповідає певному типу інституціональних обмежень, а отже, її зміст залежить від конкретних інститутів [1]. Інститути визначають роль кожної людини та межі, в яких вона повинна діяти і приймати рішення [2, с.37]. Під впливом інститутів формуються відносини між господарськими суб'єктами, відбувається організація і структуризація дій підприємця, створюється своєрідне інституціональне середовище – упорядкований набір інститутів чи особливого роду інститут (матриця розвитку) вищого порядку, що визначає основний напрям розвитку системи, напрям і швидкість інституціональних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і добір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів [3]. У результаті інтеграції інститутів сфери науково-технічної й інноваційної діяльності утворюється досить потужна та розгалужена мережа зв'язків економічних суб'єктів, які через певні механізми забезпечують втілення знань, нових технологій та продуктів у виробничий процес. Взаємодія інституціональних чинників забезпечує зниження трансакційних витрат, посилює конкуренцію у сфері високих технологій та наукомісткої продукції, формуючи підґрунтя саморозвитку економіки, підвищення конкурентоспроможності інноваційної продукції на світовому ринку, сприяє розвитку інноваційного підприємництва. Завдяки встановленню правил, норм поведінки, впливу ринкових і державних регуляторів знижується невизначеність підприємницької діяльності, чіткіше розподіляються поведінкові сподівання і наміри учасників економічної та соціальної взаємодії [4, с.210].

Отже, повноцінне функціонування і цілеспрямований розвиток інноваційного підприємництва потребує створення належної інституціональної бази – сукупності певних правил, норм, традицій, формальних і неформальних обмежень, через які взаємодія суб'єктів господарювання спрямовується у визначеному руслі, забезпечується раціональне використання виробничих ресурсів на інноваційній основі, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності окремих інноваційноактивних підприємств і загалом національної економіки.

Оскільки головним інституціональним інноватором при проведенні інституціональних перетворень виступає держава, то у першу чергу на неї покладається завдання забезпечити ефективне функціонування в Україні як прийнятих законодавчих та нормативних актів, так і неформальних інститутів – які стосуються традицій і суспільних стандартів поведінки суб'єктів інноваційної діяльності. Без цього неможливо налагодити не лише стабільний інноваційний розвиток, а взагалі економічний розвиток.

Але ж хто зобов'яже суб'єктів підприємництва поступати чесно, порядно, відповідати за свої дії та вчинки, якщо представники держави потурають існуючі моральні звичаї, якщо правила моралі ігноруються народними депутатами, що приймають закони, виходячи якщо не зі своїх власних, то з корпоративних інтересів?

Українська держава на ділі не забезпечує рівність суспільних і державних інтересів. Підтвердженням цього є проведення непрозорої приватизації державних підприємств, передача за безцінь у приватну власність стратегічно важливих державних об'єктів, здійснення захвату кращої землі сільськогосподарського призначення тими, хто працювати на ній не збирається, а отже і не зацікавлений в підвищенні її продуктивності в майбутньому, зате має владу, гроші та інформацію про те, як створити такі собі такі стартові умови, щоб коли заборона на продаж землі сільськогосподарського призначення, яка діє до 2010 року, буде знята, мати першочергове право цю землю продати, чи використати на свій розсуд. Верховна Рада України

публічно демонструє на своїх засіданнях, як, виступаючи від імені суспільства, шляхом компромісу поміж різними партіями, представленими у парламенті, можна задовольняти вузькі партійні потреби, часто дуже далекі від суспільних інтересів. І поки в країні ще не завершився процес початкового нагромадження капіталу, поки ще є що скуповувати і перерозподіляти, хто із зайнятих цим процесом буде думати, як втілювати справжні інноваційні проекти, підвищувати конкурентоспроможність національної економіки?

Ми не стверджуємо, що в Україні не приймаються закони, які покликані сприяти становленню моделі інноваційного розвитку економіки. Але звертаємо увагу на те, що як неформальні, так і формальні інститути в нас діють вкрай неефективно.

Якщо неформальні правила перестають діяти, тоді відносини між людьми повинні регулюватися формальними (писаними) законами. Однак формальні інститути з'являються, як правило, на основі вже існуючих неформальних правил та механізмів. Отже, не відновивши дію неформальних інститутів, неможливо сформулювати справедливі і дієві формальні закони, норми, правила, головними ознаками яких є відкритість, підзвітність, забезпечення рівних можливостей. Саме через це, на нашу думку, формальні інституціональні перетворення, що відбулись в інноваційній сфері за період ринкової трансформації економіки України не створюють сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності. Хоча різних законів та нормативних актів, що регулюють інноваційну діяльність в Україні, прийнято начебто достатньо.

Так, в Україні проголошено та прийнято інноваційну доктрину, тобто усвідомлено необхідність та пріоритетність цього напряму соціально-економічного розвитку. Сформована законодавчо-нормативна база підприємництва, яка покликана вирішити загальні проблеми, пов'язані з розвитком усіх видів підприємництва, включаючи й інноваційне. Зокрема, це стосується реєстрації суб'єктів підприємництва, ліцензування, визначення предмета їх діяльності тощо, аж до процедури банкрутства. Розроблено велику кількість правових та організаційно-економічних заходів, спрямованих на

цінове, податкове, амортизаційне, митно-тарифне стимулювання інноваційної діяльності підприємств.

Усвідомлюючи і визнаючи, що науково-технологічний та інноваційний розвиток – це невід’ємні складові частини задоволення широкого комплексу національних інтересів держави, що реальну незалежність і безпеку мають лише країни, які здатні забезпечити оволодіння новими знаннями та ефективно їх використання, Верховна Рада України своєю Постановою ще від 13 липня 1999 року за № 916-XIV схвалила «Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України», якій передувала схвалена 1 липня 1990 року Концепція переходу до ринкової економіки. Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України визначено перспективним напрямом вирішення проблем в економічній та соціальній сферах перехід вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку. Визнано, що науково-технологічний та інноваційний розвиток є невід’ємною складовою задоволення широкого комплексу національних інтересів держави, що реальну незалежність і безпеку мають лише країни, здатні забезпечувати оволодіння новими знаннями та ефективно їх використання. Реалізація цієї Концепції забезпечується прийняттям на її основі цілого ряду законодавчих та інших нормативно-правових актів, внесенням змін і доповнень до правових актів про наукову і науково-технічну діяльність, оподаткування, банки і банківську діяльність, прийняттям Господарського кодексу України тощо, а також Державної програми розвитку науково-технологічної сфери України.

Але, хоч основи законодавства України в інноваційній сфері і закладені у ряді формальних правил та норм, у яких сформульовані основні напрями вдосконалення механізму інноваційного розвитку, визначені особливості фінансового забезпечення наукової та інноваційної діяльності, проте важливі норми цих законів, які якраз покликані стимулювати інноваційну активність, досі залишаються або не введені в дію, або призупинені, або скасовані.

Так, найважливішому для інноваційної сфери Закону України «Про інноваційну діяльність» так і не судилося бути задіяним у повному обсязі: досі

залишаються нереалізовані важливі статті про пільгове оподаткування та положення щодо організаційної системи управління інноваційними процесами – створення уповноважених державних та регіональних установ. Фактично певні податкові послаблення відбулися лише для інноваційних проєктів технопарків – за ними певний період нараховувався податок на додану вартість, але не перераховувався до бюджету, а акумулювався на спецрахунку, кошти з якого могли використовуватися на розвиток технологічних і дослідно-експериментальних баз. Однак, при перегляді держбюджету у березні 2005 року і ця пільга була скасована.

Те саме стосується прийнятого у 1999 році з ініціативи Національної академії наук України Закону «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків». З самого початку дія цього Закону поширювалася лише на 8 технологічних парків, для яких державою створювалися тепличні умови діяльності, а тому й їх ефективність викликала певні сумніви. Через це в березні 2005 року при перегляді держбюджету дія даного Закону була скасована. Аргументами на користь скасування пільгового режиму для технопарків стали непрозорість фінансової діяльності деяких учасників цих структур, недотримання ними фінансової дисципліни та діяльність поза межами, встановленими законом. Після введення у 2005 році мораторію на роботу технологічних парків у спеціальному режимі їх функціонування, на думку фахівців [5, с.17], опинилось під загрозою. Проте, уже в листопаді 2005 року парламент України спробував повернути втрачені пільги не лише згадуваним вище восьми технологічним паркам, але й запровадити їх ще для інших восьми, тобто всього уже для 16 технопарків, що остаточно було досягнуто прийнятим від 12 січня 2006 року в новій редакції Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України». Таким чином, знову прийнято закон, який є ексклюзивним для вузького кола осіб, хоч таких стало вдвічі більше. Західні країни йдуть іншим шляхом – вони створюють рівні пільгові умови для всіх, хто займається

інноваційною діяльністю.

Отже, хоча в Україні формально створена система державних науково-технічних пріоритетів, наявність яких є висхідним орієнтиром для концентрації ресурсів на напрямках технологічного прориву, однак конкретне наповнення цієї системи не відповідає вимогам перспективного розвитку та потребам захисту вітчизняних виробників. Окрім того, система пріоритетів розвитку вітчизняної науково-технологічної сфери в інноваційних системах країн ринкової економіки є обов'язковим елементом проведення узгодженої довгострокової науково-технічної політики, тоді як у нас вона неузгоджена з науково-технічною, бюджетно-фінансовою, грошово-кредитною, промисловою та зовнішньоекономічною політиками.

Як статистика, так і аналітичні розробки вітчизняних дослідників засвідчують незадовільний стан розвитку інноваційної сфери в Україні. В той час як в Євросоюзі впродовж останніх десяти років частка висококваліфікованих спеціалістів непинно зростає, в Україні різко зменшується фінансування перспективних та наукових досліджень галузевого і міжгалузевого характеру, ліквідовуються галузеві централізовані фонди розвитку науки та техніки, що й обумовлює непинне скорочення науково-технічного потенціалу нашої держави.

Аналіз динаміки інноваційної діяльності в Україні показує, що її стратегія розробляється переважно на підприємствах державної і колективної форм власності. Звідси можна зробити висновок про недосконалість приватизаційної політики та механізмів державної підтримки і стимулювання інноваційної діяльності приватних підприємств. Упровадження інновацій на приватизованих підприємствах не активізувалося. Отже, не досягається головна мета програми приватизації в Україні: сприяння структурній перебудові економіки.

Серед основних недоліків, які стримують потенціал законодавчого забезпечення інноваційної діяльності в Україні, варто відзначити такі:

- відсутність цілеспрямованої та послідовної державної політики;
- неоднозначність визначення в окремих законодавчих актах поняття

«інноваційна діяльність»;

- практика призупинення або неналежного виконання, а то й ліквідація окремих положень законодавчих актів;
- низька економічна ефективність використання наявного науково-технічного потенціалу;
- нерозвиненість інноваційної інфраструктури;
- відсутність розвиненого венчурного підприємництва.

Подекуди інноваційне законодавство носить декларативний характер, відчувається його неузгодженість з іншими законодавчими актами, перш за все з кооперативним, інвестиційним, податковим та соціальним законодавством. Прогресивні норми законів не супроводжуються відповідними підзаконними актами, які б мали забезпечити їх практичне впровадження. «У той час, коли в усіх розвинених державах спостерігається виразна переорієнтація державної політики на використання наукових знань як головного ресурсу економічного зростання, науково-технічний потенціал України доведений сьогодні до стану, за яким можуть статися незворотні зміни, що унеможливають його використання в інтересах інноваційного розвитку суспільства», – змушена була констатувати Верховна Рада України у своїй Постанові від 16.06.2004 року «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні». Однак від того часу Верховна Рада України так нічого й не спромоглась зробити, аби хоча б зберегти той вітчизняний науково-технічний потенціал, який був до 2004 року.

Отже, практика засвідчує, що в інноваційній сфері України набуло поширення ігнорування законодавства, призупинення дії окремих статей законів, насамперед тих, які стосуються фінансування інноваційної діяльності, що значною мірою нівелює позитивний потенціал напрацьованої нормативної бази, перешкоджає здійсненню інновацій. Процес реформування економіки свідчить, що в численних програмах розвитку науково-технічної сфери не виправдано мало місця займають питання використання інновацій як засобу і стимулу розвитку підприємництва – виду діяльності, що забезпечує втілення

інновацій, формує систему управління інноваційними процесами.

Виходячи з розуміння, що інституціональна база є першоосною і найголовнішою передумовою становлення та розвитку суб'єктів інноваційної підприємницької діяльності, що законодавство у підприємницькій та інноваційній сферах повинно становити єдину систему як за взаємною узгодженістю норм, так і за цілісністю нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності, для вирішення назрілих проблем інноваційної сфери України ми пропонуємо здійснити комплекс таких інституціональних заходів:

- упорядкувати і вдосконалити законодавчу та нормативно-правову базу, що регламентує діяльність інноваційного підприємництва, адаптувати її до принципів і норм Європейського Союзу;

- розробити механізм фінансування наукових досліджень в Україні; встановити мінімальну частку ВВП (держбюджету), що має спрямовуватись на фундаментальні та технологічні дослідження;

- врегулювати правові та економічні основи діяльності всіх елементів інноваційної інфраструктури – бізнес-інкубаторів, технопарків, технополісів тощо, а також недержавних фондів підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності;

- створити в міністерствах, інших центральних органах державної влади і управління підрозділи з охорони інтелектуальної власності; визначити державну установу, яка забезпечуватиме координацію продавців і покупців інтелектуального продукту, надаватиме їм всебічну юридичну допомогу з питань патентування та захисту прав інтелектуальної власності;

- провести широку роз'яснювальну роботу серед керівників і фахівців підприємств науково-технічної сфери, ознайомивши їх з особливостями дотримання і використання прав інтелектуальної власності в умовах формування ринкових відносин, відрегулювати порядок передачі українським та іноземним партнерам прав на використання вітчизняних винаходів і технологій, організувати на робочих місцях консультації з питань розпорядження інтелектуальним капіталом, створити для цього консалтингові фірми, сприяти

комерціалізації інноваційних розробок, розвитку реального ринку інтелектуальної власності;

– розробити комплекс заходів з патріотичного виховання, підвищення рівня національної свідомості, культури спілкування, усвідомлення необхідності дотримання існуючих суспільних неформальних правил, норм, традицій тощо.

Це створить інституціональні передумови для ефективного впровадження в Україні моделі інноваційного розвитку економіки.

Література

1. Иванова Н.И. Национальные инновационные системы. М.: Наука, 2002. – 244 с.
2. Ольсевич Ю. Институционализм – новая панацея для России // Вопросы экономики. – 1999. - №6. – С. 27-43.
3. Белокрылова О.С., Вольчик В.В., Мурадов А.А. Институциональные особенности распределения доходов в переходной экономике. – Ростов на Дону: Изд-во РГУ, 2000, <http://ie.boom.ru/Book/Content.htm>.
4. Зянько В.В. Институціональне середовище як умова ефективного функціонування інноваційного підприємництва // Наукові праці ДонНТУ: Серія економічна. Випуск 103-1. – Донецьк, 2006. – С.210-216.
5. Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. – К., 2005. – 24с.